

ESON LUTFULLAYEVNING XONANDALIK USLUBI VA BASTAKORLIK IJODI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i07.004>

Jur'atbek Hakimov
hakimovjurat@gmail.com
Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSI

Annotatsiya: Mazkur maqola o'z davrida o'zining fidoiy mehnati bilan milliy maqom san'atimiz rivoji uchun xizmat qilgan dardli ovoz va yuksak iste'dod sohibi, hofiz va bastakor ijodiy merosi va ijro uslubiga qaratilgan. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad soha rivoji yo'lida mehnat qilgan, lekin bugungi kungacha yetarli darajada tadqiq etilmagan buyuk ijodkorlar hayot va ijod yo'lini o'rganib, o'sib kelayotgan yosh san'atkorlarga namuna qilib ko'rsatishdan iborat. Eson Lutfullayev ijodiy merosidan o'rin olgan maqom namunalari va ko'plab bastakorlik ijodi o'zbek san'ati tarixida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: hofiz, maqom, bastakor, ovoz, xonanda, ustoz, ijrochilik uslubi, ashula

SINGING STYLE AND COMPOSITION OF ESON LUTFULLAYEV

Jur'atbek Hakimov
hakimovjurat@gmail.com
UzNMAI named after Yunus Rajabiy

Abstract: This article focuses on the creative legacy and performance style of Eson Lutfullayev - traditional singer and composer possessed of a deeply expressive voice and immense talent - who dedicated his life and tireless efforts to the development of the national maqom art form. The primary objective is to study the lives and careers of such great artists - who contributed significantly to the field yet have not been sufficiently researched to date - and to present them as role models for the rising generation of artists. The maqom pieces and numerous original compositions within Eson Lutfullayev's creative legacy hold great significance in the history of Uzbek art.

Keywords: Hafiz, maqam, composer, voice, singer, master, performance style, song

Eson Lutfullayev XX asr ikkinchi yarmi o'zbek mumtoz xonandaligi va maqom ijrochiligi tarixida alohida o'rin tutgan hofizlardan biri hisoblangan. U ijrochilik faoliyati davomida Farg'ona - Toshkent maktabining ohangdor ashula yo'llari, Shashmaqom va maqomga yaqin mumtoz ashula namunalari, katta ashula uslubidagi asarlarni o'z ovoz imkoniyati, nolasi va talaffuz madaniyati orqali xalq orasida keng tarqatgan. Eson Lutfullayev yetuk xonanda va mohir bastakor sifatida milliy san'atimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan mahoratli ijodkor hisoblanadi. Yoshligidan musiqiy muhitda ulg'aygan Eson Lutfullayevning birinchi ustози, albatta, otasidir. Chunki, Eson Lutfullayevning otasi o'z zamonasida Lutfulla hofiz nomi bilan tanilgan san'atkor bo'lgan. Eson Lutfullayev akademik Yunus Rajabiy tomonidan O'zbekiston teleradiokompaniyasi qoshidagi maqom ansambliga ishga taklif qilinguniga qadar, buyuk hofizlar Ma'murjon Uzoqov va Jo'raxon Sultonovlardan saboq olib, birga faoliyat ko'rsatish baxtiga musharraf bo'ladi. Eson Lutfullayev o'z otasidan eshitgan kuy va ashularining yangi talqinini ustoz Jo'raxon Sultonov va Ma'murjon Uzoqovlardan eshitgan. Bu ustozlar uni san'at dargohiga chorladi. Eson Lutfullayevning ijro uslubi asosan, Farg'ona - Toshkent yo'liga xos bo'lsada, lekin hofiz yurtimizdagi barcha ijro uslublarini o'zlashtirishga harakat qilgan.

Yurtimizning vodiy va voha qismlarida o'ziga xos ijro uslublari yillar osha shakllangan. Avvalo bu ijrochilik maktablari o'z davrida ulardan oldingi ustozlar tarbiyasida kamolotga yetgan va alohida ijro uslubiga ega bo'lganligi bo'lsa, hozirgi zamon hofizlik maktablari yangi avlodlarining aksariyati ana shu ijro yo'llarini o'zlariga ideal bilib, ularga ergashib o'z ijrochilik yo'llarini shakllantirishga erishayotganliklari ushbu ustoz san'atkorlarni ijro uslublari ibrat darajasida qaror topganligini ko'rsatadi. Ana shunday ustoz san'atkorlardan biri, sehrli ovoz va yuksak ijod va mahorat sohibi bo'lgan Eson Lutfullayevning ijro yo'li Farg'ona - Toshkent uslubiga xosdir.

Farg'ona vodiysining o'ziga xos va mos hofizlik an'analari uzoq davrlar osha mavjuddir. Katta ashula ijrochiligi ushbu an'analarning asosiy bog'inidir.

Ta'kidlash joizki, XX asrda maqom ijrochiligi va ijodiyotining qayta tiklanganligi va rivojlantirilganligi e'tiborga molik jihatdir. Mavjud san'at turlarining rivojlantirilishi xususan, maqomlar va katta ashula ijrochiligining kamol topishi boshqa san'at turlarining ham rivojlanishiga zamin yaratdi. Boshqa san'at turlari bilan bir qatorda maqom san'ati ham xalqimiz ma'naviy dunyosining boyishiga xizmat qildi. Maqomning buyuk bilimdonlari Sodirxon Hofiz, Rasul qori Mamadaliyev, Jo'raxon Sultonovlarning ijodi bunda muhim o'rin tutgan.

Shaxsiy ijrochilik uslubini yaratishda ijrochiga qo'yilgan ma'lum talablar mavjud. Bunda har bir xonanda mavjud uslublar va talqinlarni to'laqonli ravishda o'zlashtirgan bo'lishi lozim. Qolaversa, ijrochilik mezonlari va talablariga rioya etib,

barcha davrlar bilan bog‘liq bosqichlarni bosib o‘tishi, mazkur yo‘nalishda izlanishlar olib borishi zarur.

Garchi, yashash muhiti nuqtayi nazaridan Eson Lutfullayev vodiya istiqomat qilmagan bo‘lsalarda, san‘at olamida o‘z o‘rinlarini topishiga sababchi bo‘lgan ustozlari Jo‘raxon Sultonov va Ma‘murjon Uzoqovlar ta‘sirida Eson Lutfullayev Farg‘ona - Toshkent ijro uslubi orqali shakllandi. Ustozlarining ijro maktablarini to‘laonli o‘zlashtirib, o‘zining yangi ijro uslubi va maktabini yaratdi.

Farg‘ona vodiysi hofizlik maktabi haqida so‘z ketganda, birinchilardan bo‘lib Jo‘raxon Sultonovning nomi yodimizga tushadi. Bejizga bunday bo‘lmaydi, albatta. Chunki hofizning qoldirgan ijodiy merosi va ijro maktabi bugungi kunimizda ham o‘z darajasini yo‘qotmay, hali ham ziyo nurlarini taratmoqda. Ko‘plab hofiz-u sozandalar Jo‘raxon Sultonovning ijodidan ilhomlanib, hofizning ikkinchi umrini yashamoqdalar. O‘z davrida Komiljon Otaniyozov, Orif Alimahsumov, Orifxon Xotamov, Ochilxon Otaxonov, Fattohxo Mamadaliyev, Eson Lutfullayev, Tavakkal Qodirov, Rasulqori Mamadaliyev, Faxriddin Umarov, Berta Davidova, Kommuna Ismoilova singari hofiz-u hofizalar chinakam san‘at sohibiga aylandi. Ma‘murjon Uzoqov ham Jo‘raxon akaning uzoq yillar yonlarida yelkadosh bo‘lib ijod qilish baxtiga musharraf bo‘lgan yaqin shogirdi hisoblanadi. Xususan, Jo‘raxon Sultonov shogirdi Ma‘murjon Uzoqovga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatib, uni tarbiya qilgan. Uning noyob iste‘dodini avaylab, el ichida nom qozonishiga harakat qilgan murabbiy hofiz bo‘lgan.

Eson Lutfullayev o‘z davrida taniqli xonanda bo‘lishi bilan bir qatorda, yetuk bastakor sifatida ham o‘zbek san‘ati tarixidan joy egallagan.

Ustoz hofiz ijodiy merosi orasida o‘zlari tomonidan ijod etilgan yuzga yaqin ashulalar joy olgan. Hofizning bastakorlik ijodi rang-barang va takrorlanmasdir. Chunki, Eson Lutfullayevning maqom san‘atimizni mukammal bilishi, uning zabardast bastakor bo‘lib shakllanishiga zamin yaratgan.

Eson Lutfullayev ijodiy merosida katta ashulaning salmoqli o‘rin tutishini, uning bastakorlik ijodida ham yaqqol ko‘rish mumkin. Misol tariqasida Erkin Vohidov she‘ri asosida yaratilgan “Zor etma” ashulasini keltirishimiz mumkin. Asar o‘zgacha yondashuvda yaratilgan va tinglovchini tezda o‘ziga jalb etadi. So‘z va ohang uyg‘unligining jozibasiga qo‘shimcha tarzda usulning ham salobati va o‘zgachaligi asarga g‘oyat ajib kayfiyat va harorat bag‘ishlaydi. Bundan tashqari, hofiz yaratgan “Rahnamo”, “Ko‘zim shahloga tushdi”, “Ayrilmasun”, “Ona”, “Sog‘indim” kabi ashulalar ham har bir muxlis qalbiga sirli hayajon soladi.

Uvaysiy g‘azaliga bastalangan “Sog‘indim” ashulasi yosh muxlis sifatida menda katta taassurot qoldirdi. Sababi, asarda farzand dog‘ida ado bo‘lgan otaning alamli iztiroblari kuylangan. Yaratganning qismati tufayli farzandidan ayrilgan Eson

Lutfullayev ushbu asarni yaratgan. Tinglovchi ashulani tinglash jarayonida hofizning dardli faryodlarini va cheksiz iztiroblarini qalban his etadi.

“Mehribon topmadim onamdan ortiq, Shirin soʻz topmadim salomdan ortiq...” misralari bilan boshlanuvchi ashulasi tinglovchini chuqur oʻyga toldiruvchi falsafiy xarakterdagi asar hisoblanadi. Hofizning bastakorlik ijodiga razm solsak, asarlarda sharqona madaniyat, sharqona shukuh ufurib turadi. Eson Lutfullayev ijrolaridagi “Otajon” ashulasi ham mening qalbimga oʻzgacha hayajon soldi. Yurakdan chiqqan ohanglar yurakka etib borishiga yana bir bora amin boʻldim. Asar usul va uslub nuqtayi nazaridan murakkab va mukammal tarzda yaratilgan va ijro etilgan. Asar tinglovchida salobatli maqom naʼmunalari tinglagandek kayfiyat uygʻotadi. Dardli ohanglar har bir muxlis kayfiyatiga va ruhiyatiga taʼsir etmay qolmaydi. Asarning usul va ijro yoʻli toʻlaligicha maqom qonuniyati asosida yaratilgan.

Uzoq yillar davomida maqom ansamblida ustoz hofiz bilan birga faoliyat yuritgan Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan artist, OʻzMMSI professori Komila Boʻriyeva ustozni quyidagicha esga oladi: “Eson aka Shashmaqomning deyarli hammasini yod bilgan. Juda koʻp ashulalarini oʻzlari bastalagan. Xususan, menga uchta ashula yozib berganlar. Xususan, “Yoʻl boʻlsin” Turkoy sheʼri”, “Shoira nidosi” Nodira gʻazaliga bastalangan asarlar shular jumlasidandir. Ushbu “Shoira nidosi” asari Uvaysiy telefilmi uchun ijro etilgan. Ishga sadoqatli, zehni oʻtkir va bir soʻz bilan aytganda, haqiqiy sanʼat uchun tugʻilgan inson edilar. Mening Toshkentda qoʻnim topishimda ham xizmatlari katta boʻlgan”³ - deydilar.

Quyida Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan artist, OʻzMMSI professori ustozimiz Komila Boʻriyeva tomonidan ijro etilib, Eson Lutfullayev tomonidan bastalangan “Yoʻl boʻlsin” ashulasini tahlil etsak:

E. Lutfullayev musiqasi

♩ = 75

10
17
22
27
33

Ba-land o' rik__ sho-xi-ga G'i-jim-ro'- mo - lim os-dim

Yo'-ling-ga chim - lar e - mas__Ishq pa- rast_ qalb - ni bos - dim__

o - - Yo'l bo'l-sin (o). yo'l bo'l-sin Tosh diy-da- lar_ ho'l bo'l-sin

Me-ni sen- dan a- yir - sa__ Bun-day taq-dir kul__bo'l- sin__

³ K.Boʻriyeva bilan suhbat jarayonida yozib olingan 2024-yil 6-sentabr.

Asar 3/4 o'lchovda, Iya minor tonalligida yozilgan. Turkoy qalamiga mansub she'r ashulani badiiy go'zallashtirgan. Usuldagi oddiylik va dadillik asar ruhiyatini ko'targan. Asar cholg'u muqaddima bilan boshlanadi. Asarning bosh kuy mavzusi g'ijjak cholg'usida ijro etilgan. Cholg'u qism mavzusi yakunlanib, ashula qism boshlanadi. Asar xalqona va tinglovchiga oson ta'sir qiladi. Xonanda asarning bosh qismini o'zgacha yondashuvda va o'ziga xos qochirimlar bilan ijro etgan. Asarda o'ziga xos naqorat ishlatilgan. Har bir qism oxirida so'z almashib, bir xil takrorlanadi.

Asarning ikkinchi qismi cholg'u qismsiz, ya'ni birinchi qism yakunlangandan so'ng boshlanadi. Ikkinchi qism ham deyarli birinchi qism tarzida ijro etiladi. Qismlardagi hamohanglik ko'zga tashlanadi. Asarda foydalanilgan "liga"lar ashulaning rivoji va kulminatsiyasiga sifatli ta'sir o'tkazgan.

Asarning oxirgi uchinchi qismi cholg'u qism bilan boshlanadi. Bu qismda ashulaning avjiga olib boruvchi o'ziga xos rivojlovdagi cholg'u qismi ijro etiladi. Deyarli har misradan keyin cholg'u qism ijro etilib, yuqori pardalardagi avj qism yakunlanadi.

- Yo'l bo'l-sin (o) yo'l bo'l-sin Jo-nim jab-ri gul bo'l-sin

Bir ku-lib bo - qi- shing- ga__ Tur-koy man-gu qul__bo'l-sin

Me-ni sen- dan a- yir - sa__ Bun-day taq-dir kul__bo'l- sin.

So'ng yakunda asarning naqorat qismi va o'ziga xos hang qismi ijro etilib, ajib takror bilan asar yakunlanadi. Usul ham asar so'nggi qismlarida qochirimlar bilan sayqallanadi.

Xulosa qilib aytganda, milliy maqom san'ati fidoiylarining hayoti va ijro uslubini o'rganish nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon maqom san'atining tarixiy ildizlarini anglash, ijrochilik mahoratini oshirish, ta'lim jarayonini boyitish va milliy madaniyatni asrab-avaylashga xizmat qilishi shubhasizdir. Shu sababli, buyuk maqom namoyondalari merosini chuqur o'rganish va targ'ib etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Eson Lutfullayev ijro uslubini tahlil qilishda "ustoz-shogird" mezoni ham muhimdir. Chunki maqomning yashashi ko'p jihatdan og'zaki ijro xotirasi, sahna tajribasi, sozandahofiz hamkorligi va jonli taqlid orqali ta'minlanishi hech kimga sir emas. Bunda ijrochi nafaqat notadagi tovushlarni, balki tovushlar orasidagi nozik tebranish, pardaga suyanish, so'zning ichki ohangi va ruhiy holatini ham yetkazishga harakat qiladi.

Eson Lutfullayev tomonidan mumtoz san'atimizning ko'plab namunalari ijro etilgan. O'z o'rnida aytish lozimki, hofiz Eson Lutfullayev ijrosidagi har bir maqom namunasi mukammallikka qarab borgan desak, adashmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begmatov. S. Bastakorlik ijodi.- Toshkent : NisoPoligraf, 2017.
2. Begmatov.S. Xofizlik san'ati.- Toshkent: Musiq, 2007.
3. Fitrat . O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. - Toshkent: Fan, 1993.
4. G'ofurbekov.T. Bastakorlik ijodiyoti tarixi, tahlili, taqdiri.- Toshkent : Muharrir, 2019.
5. Matyoqubov O. Buxoro Shashmaqomi Toshkent 2018.
6. G'ofurbekov T.B. Bastakorlik ijodiyoti tarixidan. // Saylanma T., 2009
7. Бердиханова Ш.Н. Традиция дастанного исполнительства в Каракалпакстане // Oriental Art and Culture. 2022. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/traditsiya-dastannogo-ispolnitelstva-v-karakalpakstane>.
8. Шерманов, Э. (2022). ИНСОН-ЎЗ ХАЛҚИ ТАҚДИРИГА ЛОҚАЙДЛИГИ ИЖТИМИЙ-ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА. Scientific progress, 3(6), 64-70.
9. Shermanov, E. U. Madaniy Kompetentlikni Rivojlantirishda Daxldorlik Fazilatining O 'rni Va Ta'siri. Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnali, 676322.
10. Sherimmatov, J. (2026). Buxoro shashmaqomining xorazm maqomlari tartibotiga ta'siri: The Influence of the Bukhara Shashmaqom on the System of Khorezm Maqoms. Journal of national culture, 2(1), 9-19.
11. Sherimmatov, J. A. (2026). O 'ZBEK MAQOMLARIDA LAD VA SHAKL NAZARIYASI. INTERNATIONAL JOURNAL OF INTEGRATED SCIENCES, 3(3).
12. Sherimmatov, J. A. (2026). XORAZM IROCHILIK MAKTABI VA UNING ILMIY MASALALARI. INTERNATIONAL JOURNAL OF INTEGRATED SCIENCES, 3(3).
13. Sherimmatov, J. A. S. (2022). O'ZBEK MAQOMLARINING NAZARIY ASOSLARINI O'RGANISH. Oriental Art and Culture, 3(2), 923-928.
14. Shermanov, E. (2024). Madaniy intellektning ijtimoiy soha mutaxassislarini tayyorlash jarayonidagi integratsion roli. MAK'TABGACHA VA MAK'TAB TA'LIMI JURNALI, 1(8).
15. Berdixanova Sh.N. On the poetic basis of dastans // The European Journal of Art. Vol 1. 2023 Australia. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-poeticheskoy-osnove-dastanov>